

De impact van de COVID 19-pandemie op internationale koopovereenkomsten*

Abstract

De COVID 19-pandemie treft de internationale koophandel bijzonder hard als gevolg van uitgebreide beperkingen van vele economische activiteiten. Dit doet de vraag rijzen onder welke voorwaarden een door de pandemie veroorzaakte niet-nakoming bij wijze van uitzondering als overmacht (of force majeure) kan worden beschouwd. Dit artikel onderzoekt deze vraag voor internationale koopovereenkomsten die onderworpen zijn aan het Weens Koopverdrag en bespreekt gevallen waarin uitsluiting van aansprakelijkheid kan worden overwogen. Ook komen 'economic hardship' en de daaruit voortvloeiende juridische gevolgen aan de orde.

I. Inleiding

“From that point on, it could be said that the plague became the affair of us all. Up to then, despite the surprise and anxiety that these unusual events had brought us, everyone had gone on with his business, as well as he could, in the usual place. And that no doubt would continue. But, once the gates were closed, they all noticed that they were in the same boat, including the narrator himself, and that they had to adjust to the fact.”

Albert Camus, *The Plague*, 1947

Terwijl de COVID 19-pandemie nog steeds vol aan de gang is, worden de ernstige gevolgen ervan steeds duidelijker en deze treffen ook de internationale koophandel. De Wereldhandelsorganisatie schat dat de omvang van de wereldhandel in 2020 met 13 tot 32 % zou kunnen afnemen als gevolg van de pandemie.¹ Een dergelijke crisis leidt tot veel vragen – niet alleen over de reacties van de internationale gemeenschap, maar ook over de te verwachten gevolgen voor internationale contracten, met name voor internationale koopovereenkomsten. De focus ligt hier vooral op de vraag of de pandemie en de gevolgen ervan een reden vormen voor een uitsluiting van aansprakelijkheid voor een niet-nakoming van de verkoper.

Voor internationale koopovereenkomsten is het antwoord op deze vraag in het VN-verdrag inzake internationale koopovereenkomsten betreffende roerende zaken (ook 'CISG' of 'Weens Koopverdrag' genoemd), dat in Nederland sinds 1992 van kracht is, te vinden.² In dit artikel wordt kort het aansprakelijkheidssysteem volgens het Weens Koopverdrag, met inbegrip van de mogelijkheid van individuele contractuele afwijkingen

Prof. mr. A.U. Janssen** Mr. C.J. Wahnschaffe***

voor overmacht en economic hardship, weergegeven (II). Vervolgens worden de voorwaarden voor een uitsluiting van aansprakelijkheid volgens art. 79 CISG gepresenteerd en aan de COVID 19-pandemie toegepast op basis van de meest belangrijke praktische categorieën (III). Ten slotte worden de juridische gevolgen van de uitsluiting van aansprakelijkheid onderzocht (IV), gevolgd door een korte conclusie (V).

II. Het aansprakelijkheidssysteem van het Weens Koopverdrag

Aan het Weens Koopverdrag ligt, anders dan bij vele Civil Law-systemen, een *strict liability approach*, d.w.z. een risicoaansprakelijkheid, ten grondslag.³ Voor de contractuele aansprakelijkheid van een partij is volgens het Verdrag namelijk voldoende dat een partij tekortschiet in de

* Dit artikel is een volledig bewerkte versie van de bijdrage A.U. Janssen & C.J. Wahnschaffe, 'Der internationale Warenkauf in Zeiten der Pandemie', *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht (EuZW)* 2020/410.

** Hoogleraar (Europees) privaatrecht aan de Radboud Universiteit.
(a.janssen@jur.ru.nl)

*** Promovendus aan de *Lehrstuhl für Internationales und Ausländisches Recht* van de Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Duitsland.
(cjhahnschaffe@uni-muenster.de)

1. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'WTO befürchtet "schlimmste Rezession"', 09.04.2020.
2. Cf. voor het toepassingsgebied van het Weens Koopverdrag zie art. 1 e.v. CISG.
3. Voor een uitgebreide classificatie van de hier aan de orde komende centrale thema's naar intern Nederlands recht, zie K.L. Maes & J. den Hartog, 'Corona en commerciële contracten: een schets van de (reikwijdte van de) juridisch relevante remedies', *Bb* 2020/32; H. Schelhaas & J. Spanjaard, 'Contract en coronacrisis', *NJB* 2020/881.

nakoming (zie art. 45 en art. 61 CISG). De vraag van schuld van de niet nakomende partij is daarom in het kader van het Weens Koopverdrag niet van belang. Om een te grote aansprakelijkheid van de schuldenaar te voorkomen, is echter een beperking van de aansprakelijkheid nodig.⁴ De centrale bepaling in dit verband is art. 79 CISG.

1. Art. 79 CISG als uitgangspunt voor een uitsluiting van aansprakelijkheid

Het uitgangspunt voor een uitsluiting van aansprakelijkheid bij internationale koopovereenkomsten is art. 79 lid 1 CISG. Volgens dit artikel is een partij niet aansprakelijk voor de tekortkoming in de nakoming indien deze tekortkoming werd veroorzaakt door een verhindering die buiten haar macht lag en dat van haar redelijkerwijs niet kon worden verwacht dat zij bij het sluiten van de overeenkomst met die verhindering rekening zou hebben gehouden of dat zij deze of de gevolgen ervan zou hebben vermeden of te boven zou zijn gekomen. Daarnaast bevat art. 79 lid 2 CISG een bepaling voor het geval dat er derden bij betrokken zijn. Art. 79 lid 3 CISG beperkt de uitsluiting tot de periode waarin de verhindering bestaat. Indien de uitsluiting van aansprakelijkheid van toepassing is, verplicht art. 79 lid 4 CISG de schuldenaar om de andere partij binnen een redelijke termijn op de hoogte te stellen van de reden van de verhindering en de gevolgen ervan.⁵ Volgens de bewoordingen van art. 79 lid 5 CISG is alleen een uitsluiting van schadeclaims voorzien.

De praktische betekenis van art. 79 CISG was tot nu toe vrij gering, omdat de bepaling aan een uitsluiting van aansprakelijkheid hoge eisen stelt.⁶ In de jurisprudentie is dan ook slechts in enkele uitzonderingsgevallen een rechtsgeldig beroep op art. 79 CISG geaccepteerd.⁷ De bijzonderheden van de COVID 19-pandemie die in dit artikel nader worden toegelicht, geven echter aanleiding om aan te nemen dat in de toekomst meer (scheids-)rechterlijke uitspraken tot de toepasselijkheid van de bepaling zullen komen.

2. Mogelijkheid tot individuele contractuele afwijking

Volgens art. 6 CISG is art. 79 CISG (en in beginsel alle bepalingen van het Verdrag) niet dwingend-rechtelijk van aard, de partijen mogen dus contractueel voor een andere oplossing kiezen.⁸ In het algemeen wordt vaak een individuele contractuele regeling door force majeure-en hardshipclausules aanbevolen.⁹ De materiële geldigheid van de clausules wordt echter niet geregeld door het Weens Koopverdrag zelf, maar door het toepasselijke nationale recht (cf. Art. 4 lit. a CISG). Bekende voorbeelden van dergelijke contractuele bepalingen zijn de modelclausules van de Internationale Kamer van Koophandel.¹⁰

Twee dingen zijn hier opmerkelijk in de context van de COVID 19-pandemie. Enerzijds bevatten contractuele regelingen, in tegenstelling tot art. 79 lid 1 CISG, vaak gedetailleerdere lijsten van gebeurtenissen die onder de regeling zouden moeten vallen.¹¹ Volgens een recente publicatie van de Internationale Kamer van Koophandel stellen veel clausules echter in wezen dezelfde straks nog te besprekende driestappen-toets – onbeheersbaarheid, onvoorzienbaarheid en onvermijdelijkheid – vast die ook kenmerkend is voor art. 79 lid 1 CISG.¹² Intussen heeft de Internationale Kamer van Koophandel haar modelclausules over force majeure en hardship herzien in het licht van de huidige ontwikkelingen.¹³ Het lijkt erop dat de COVID 19-pandemie in principe onder de nieuwe force majeure-modelclausule valt. Er wordt gesteld dat volgens deze clausule de getroffen partij alleen moet bewijzen dat zij niet in staat was de verhindering te vermijden of te voorkomen.¹⁴ Bovendien wordt benadrukt dat de vorige force majeure-modelclausule van 2003 al een soortgelijke benadering volgt.¹⁵

4. P. Huber, *Münchener Kommentar zum BGB. Teil 3*, München: C.H. Beck, 8e druk, 2019, art. 79 CISG par. 1; U. Magnus, *Staudingers Kommentar zum BGB. Teil 2. UN-Kaufrecht (CISG)*, Keulen: Otto Schmidt-Verlag, nieuwe bewerking 2018, art. 79 CISG par. 1.
5. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 31.
6. I. Schwenzer, P. Schlechtriem/I. Schwenzer & U. Schroeter (red.), *Kommentar zum Einheitlichen UN-Kaufrecht (CISG)*, München: C.H. Beck, 7e druk, 2019, art. 79 CISG par. 1 (“uitsluiting alleen onder zeer enge voorwaarden”); zie ook P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 1.
7. Zie voor succesvolle zaken uit de jurisprudentie bijvoorbeeld Amtsgericht Charlottenburg, *CISG-Online nr. 386*; Handelsgericht Zürich, *CISG-Online nr. 488*; ICC zaak nr. 8790/2000, *CISG-Online nr. 1172*; Amtsgericht Willisau, *CISG-Online nr. 961*; U.S. District Court, Northern District of Illinois, Eastern Division, Raw Materials Inc. v. Manfred Forberich, GmbH & Co KG, *CISG-Online nr. 925*; Belgisch Hof van Cassatie, *CISG-Online nr. 1963*; zie ook U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 4 (“In de regel is het beroep op art. 79 zonder gevolg gebleven [...] [in 41 zaken 9 succesvol]”).
8. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 65; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 57 e.v.
9. L.A. DiMatteo, ‘Chapter 22: Excuse: Impossibility and Hardship’, L.A. DiMatteo/A.U. Janssen/U. Magnus/R. Schulze (red.), *International Sales Law*, München e.v.: C.H. Beck e.v. 2016, par. 6; P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 34.
10. Zie Internationale Kamer van Koophandel, ‘ICC Force Majeure and Hardship Clauses’, <https://iccwbo.org/publication/icc-force-majeure-and-hardship-clauses/>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.
11. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 57.
12. Zie Internationale Kamer van Koophandel, ‘Force Majeure Clauses in Commercial Contracts – General Considerations’, <https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/03/2020-forcemajeure-commcontracts.pdf>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.
13. Internationale Kamer van Koophandel, ‘ICC Force Majeure and Hardship Clauses’.
14. Internationale Kamer van Koophandel, ‘Force Majeure Clauses in Commercial Contracts – General Considerations’.
15. Internationale Kamer van Koophandel, ‘Force Majeure Clauses in Commercial Contracts – General Considerations’.

III. Art. 79 lid 1 CISG in het licht van de COVID 19-pandemie

Om de wettelijke uitsluiting van aansprakelijkheid te kunnen toepassen, moet de verhinderende onbeheersbaar, onvoorzienbaar en onvermijdelijk zijn in de zin van art. 79 lid 1 CISG. Aan deze drie voorwaarden moet cumulatief worden voldaan.¹⁶

1. De eisen van art. 79 lid 1 CISG

a) Onbeheersbaarheid

Als eerste voorwaarde stelt art. 79 lid 1 CISG dat de tekortkoming gebaseerd moet zijn op een oorzaak die buiten de macht van de schuldenaar ligt. De norm onderscheidt dus naar verantwoordelijkheids- en risicosferen. In principe draagt de verkoper altijd het volledige inkooprisico in het geval van marktgerelateerde generieke goederen.¹⁷ Een uitsluiting van aansprakelijkheid is alleen mogelijk in uitzonderlijke gevallen.¹⁸ Pandemieën, en dus ook COVID-19, zijn klassieke voorbeelden van een verhinderende die buiten de macht van de schuldenaar ligt.¹⁹ Uiteraard hebben de partijen geen invloed op dergelijke gebeurtenissen. Gevallen waarin het vermogen van de schuldenaar om te leveren rechtstreeks als gevolg van de pandemie zelf wordt beperkt, bijvoorbeeld door massale ziektegevallen bij zijn personeel, moeten daarom als een verhinderende die buiten de macht van de schuldenaar ligt worden aangemerkt. Maar zelfs als de pandemie de mogelijkheden van de schuldenaar slechts indirect beperkt, kan dit onder art. 79 lid 1 CISG vallen. Het gaat onder meer om overheidsmaatregelen zoals beperkingen op de in- en uitvoer van goederen en andere nationale verboden zoals fabriekssluitingen.²⁰ Er bestaan ook overheidsmaatregelen die in eerste instantie niet gericht zijn op de economie, maar de facto net zo serieus zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor de grenssluitingen, die hebben geleid tot – soms aanzienlijke – verstoringen in het nog toegestane vrachtverkeer.²¹ Dit zijn verdere maatregelen die buiten de macht van de schuldenaar lijken te zijn en die hun oorsprong vinden in de COVID 19-pandemie.

b) Onvoorzienbaarheid

Als tweede voorwaarde moet de COVID 19-pandemie onvoorzienbaar zijn. Dit hangt af van de objectieve maatstaf van een redelijk persoon in de positie van de schuldenaar, rekening houdend met de specifieke omstandigheden.²² Volgens art. 79 lid 1 CISG is het tijdstip van het sluiten van de overeenkomst hiervoor bepalend.²³ In de literatuur is gesuggereerd om een conceptueel onderscheid te maken tussen ‘gewone’ en ‘buitengewone’ gebeurtenissen in het geval van natuurlijke gebeurtenissen.²⁴ Het voorstel dat onvoorzienbaarheid zowel betrekking moet heb-

ben op het *uitzonderlijke karakter* van het evenement als op de *grote omvang* ervan, gaat in dezelfde richting.²⁵ Vele denkbare belemmeringen hebben zich al een keer voorgedaan en zijn daarom meestal ook te voorzien.

Dit geldt op zich ook voor epidemieën. Dit zijn gebeurtenissen waarvan het optreden in individuele gevallen niet kan worden voorspeld. Niemand weet of en waar een epidemie optreedt. Van de pest of de Spaanse griep weten wij echter wel dat epidemieën zich herhalen en ook epidemieën uit zeer recente tijden zijn goed gedocumenteerd: Met de eerste verschijning van het SARS-geassocieerde coronavirus in 2002 en 2003 en de verspreiding van MERS-CoV vanaf 2012, heeft de coronavirusfamilie sinds de millenniumwisseling al twee keer geleid tot een aanzienlijk aantal ziektegevallen.²⁶ Volgens medische publicaties werd het al vóór de COVID 19-pandemie zeker geacht dat er in de toekomst nog meer lokale of mondiale pandemieën zouden uitbreken.²⁷ Dit alles betekent dus in principe dat sprake is van voorspelbaarheid van een – volgens dit begrip ‘gewone’ – epidemie.

De huidige COVID 19-pandemie is echter in veel opzichten uitzonderlijk in vergelijking met andere ziekte-uitbraken. Dit geldt voor de ernst en de spreiding ervan. Ter illustratie: in 2002 en 2003 werden in 29 landen in totaal 8.098 menselijke ziektegevallen door SARS-CoV geregistreerd, met 774 sterfgevallen als gevolg.²⁸ Voor

16. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 15; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 10.

17. I. Bach, *beck.onlineGROSSKOMMENTAR*, München: C.H. Beck 2020, art. 79 CISG par. 6.3; I. Schwenzer, art. 79 CISG par. 26.

18. Oberlandesgericht München, *Neue Juristische Wochenschrift-Rechtsprechungsreport (NJW-RR)* 2008, 1286; I. Bach (2020), art. 79 CISG par. 7.

19. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 10; S.A. Kruisinga, ‘Internationale koop en de Coronacrisis’, *Bb* 2020/45; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 27; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 16.

20. L.A. DiMatteo (2016), par. 104; P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 11.

21. Frankfurter Allgemeine Zeitung, ‘*Stundenlange Wartezeit*’, 19.03.2020.

22. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 13.

23. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 8; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 13.

24. I. Bach (2020), art. 79 CISG par. 8.

25. L.A. DiMatteo (2016), par. 4.

26. E. de Wit/N. van Doremalen/D. Falzarano/V.J. Munster, ‘SARS and MERS: recent insights into emerging coronaviruses’, *Reviews Microbiologie* 2016/523.

27. Zie bijvoorbeeld L.A. Reperant/A.D.M.E. Osterhaus, ‘AIDS, Avian Flu, SARS, MERS, Ebola, Zika... What's Next’, *Vaccine* 2017/4474 (‘een steeds grotere bedreiging’).

28. Z.A. Memish/S. Perlman/M.D. van Kerkhove en anderen, ‘Middle East respiratory syndrome’, *The Lancet* 2020/1063.

MERS-CoV was het aantal geïnfecteerden nog lager.²⁹ Deze cijfers zetten de COVID 19-pandemie heel duidelijk in de schaduw: volgens de Wereldgezondheidsorganisatie waren medio november 2020 bijna drieënvijftig miljoen gevallen ontdekt en bedroeg het aantal sterfgevallen meer dan 1.300.000.³⁰

Van bijzonder belang zijn ook de reacties van de staten wereldwijd met het oog op het opkomen van de COVID 19-pandemie. De overheidsmaatregelen die zijn genomen om de COVID 19-pandemie te bestrijden zijn ongekend. Begin april 2020 waren meer dan twee miljard mensen onderworpen aan verschillende uitgaansverboden³¹ en bijna alle staten hebben het internationale passagiersverkeer beperkt of uitgesteld. Zo werden bijvoorbeeld alle niet-essentiële reizen van derde landen naar de EU tijdelijk beperkt.³² Redelijkerwijs kunnen de marktdeelnemers dergelijke ongekennde maatregelen niet voorzien. In het licht van dit alles lijkt de COVID 19-pandemie zo uitzonderlijk in haar omvang en gevolgen dat zij als onvoorspelbaar kan worden aangemerkt. Deze conclusie is ook in overeenstemming met de eerdere jurisprudentie inzake het Weens Koopverdrag op dit gebied. Zo heeft het U.S. District Court, Northern District of Illinois, Eastern Division in *Raw Materials Inc. v. Manfred Forberich* bevestigd dat het bevriezen van een haven ook in een sowieso al koude regio onvoorspelbaar kan zijn als het wordt veroorzaakt door een winter die in zijn kracht uniek is in vergelijking met de afgelopen 60 jaar.³³ De rechtbank Maastricht had een beroep op art. 79 lid 1 CISG afgewezen omdat de verkoper zich moest voorbereiden op stormen die zich onder 'normale omstandigheden' voordoen.³⁴ Voor buitengewone omstandigheden (hier: 'extreem weer') zou de rechtbank dus ook hebben aangenomen dat er wel sprake was van een uitsluiting van aansprakelijkheid.

De zeer dynamische ontwikkeling van de COVID 19-pandemie maakt het noodzakelijk om de onvoorspelbaarheid in een temporele-ruimtelijke zin nader te classificeren. Ter illustratie enkele voorbeelden. Indien de internationale verkoper uit de bijzonder getroffen Chinese provincie Hubei of een van de aangrenzende provincies komt, is het waarschijnlijk dat de verhindering uiterlijk op 23 januari 2020 te voorzien was. Dit komt omdat er vanaf deze datum een drastische avondklok werd opgelegd, die gepaard ging met een brede media-aandacht wereldwijd.³⁵ Hoewel er al eerder aanwijzingen waren voor een dreigende epidemie in dit gebied waren er nog geen aanwijzingen voor dergelijke ongekennde overheidsmaatregelen. Hetzelfde geldt ook voor internationale koopovereenkomsten met (Noord-) Italiaanse verkopers: De verhindering was hier uiterlijk op 20 februari 2020, de dag waarop de

drastische Italiaanse COVID 19-overheidsmaatregelen van kracht kwamen, te voorzien.³⁶ Om de voorspelbaarheid van een verhindering te bepalen is het dus altijd belangrijk om rekening te houden met de temporele en ruimtelijke dimensie ervan.

c) Onvermijdelijkheid

Voor een uitsluiting van aansprakelijkheid moet de COVID 19-pandemie niet alleen een onbeheersbaar en onvoorzienbaar hindernis vormen. De verhindering moet voor de schuldenaar ook onvermijdelijk zijn en daarvoor is een strikte maatstaf van toepassing.³⁷ Om die reden is de praktische relevantie van dit criterium tot nu toe beperkt gebleven. Zo heeft de jurisprudentie slechts bij wijze van uitzondering geleid tot een situatie waarin een anderszins gegeven uitsluiting van aansprakelijkheid op grond van deze eis is geweigerd.³⁸ Het belangrijkste element voor dit criterium is de redelijkheid: van de schuldenaar zijn alle redelijke inspanningen te verwachten om zijn primaire verplichting tot levering na te komen.³⁹ Hierbij is het ook redelijk dat deze inspanningen tot (aanzienlijke) extra kosten voor de schuldenaar kunnen leiden.⁴⁰ Deze extra kosten kunnen zelfs hoger zijn dan zijn winst; indien nodig moet hij zelf verliezen accepteren.⁴¹ De abstracte grens van de redelijkheid wordt echter overschreden wanneer de extra inspanningen het bestaan van de onderneming van de schuldenaar ernstig in gevaar brengen.⁴²

29. Memish/Perlman/Van Kerkhove en anderen (2020), 1063.

30. Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

31. K. Buchholz, 'What Share of the World Population Is Already on COVID-19 Lockdown', <https://statista.com/chart/21240/enforced-covid-19-lockdowns-by-people-affected-per-country/>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

32. Europese Commissie, 'COVID-19: Tijdelijke beperking van niet-essentiële reizen naar de EU', <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/NL/COM-2020-115-F1-NL-MAIN-PART-1.PDF>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

33. U.S. District Court, Northern District of Illinois, Eastern Division, *Raw Materials Inc. v. Manfred Forberich, GmbH & Co. KG*, *CISG-Online* nr. 925.

34. Cf. Rb. Maastricht, *CISG-Online* nr. 1748.

35. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Keine Züge und Flüge mehr nach Wuhan', 23.01.2020.

36. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Italien riegelt Corona-Gebiete ab', 24.02.2020.

37. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 14.

38. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 34.

39. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 9.

40. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 9; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 14.

41. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 34.

42. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 34; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 14 ("uitsluiting slechts boven de uiterste grens van de opoffering").

2. Belangrijke praktische COVID 19 gerelateerde categorieën en de uitsluiting van aansprakelijkheid volgens art. 79 lid 1 CISG

Zoals hiervoor besproken is een algemeen geldende vaststelling wanneer art. 79 lid 1 CISG op de gevolgen van de COVID 19-pandemie van toepassing is niet mogelijk. In plaats daarvan worden nu de meest belangrijke COVID 19 gerelateerde categorieën gepresenteerd en de vraag beantwoordt of art. 79 lid 1 CISG van toepassing is.

a) Productiestilstand bij de verkoper

Ten eerste worden de situaties onderzocht waarbij de nakoming mislukt omdat de verkoper zelf de goederen niet meer kan produceren als gevolg van de COVID 19-pandemie. Dit kan verschillende redenen hebben. Overheidsmaatregelen kunnen zoals al gezegd een bedrijf dwingen om de productie tijdelijk op te schorten. Dit was bijvoorbeeld het geval in delen van China, waar de feestdagen voor het Chinese Nieuwjaar 2020 werden verlengd en bedrijven alleen met officiële toestemming mochten heropenen.⁴³ Een door zulke overheidsmaatregelen veroorzaakte productiestilstand kan tot overmacht onder het Weens Koopverdrag leiden. Tegelijkertijd namen sommige bedrijven deze stap op eigen initiatief om de gezondheid van hun werknemers te beschermen.⁴⁴ Bij maatregelen die op eigen initiatief worden genomen, ligt het organisatierisico met betrekking tot alle interne processen in principe bij de debiteur.⁴⁵ Uitzonderlijk kan de situatie anders zijn als de interne maatregel rechtstreeks verband houdt met de COVID 19-pandemie, bijvoorbeeld door het massaal voorkomen van ziektegevallen binnen het bedrijf.⁴⁶ Het centrale criterium is hier de onvermijdelijkheid van de interne maatregel, waarvoor strenge eisen moeten worden gesteld.

b) Verstoringen in de toeleveringsketen

De COVID 19-pandemie heeft geleid tot een aantal verstoringen in de toeleveringsketens. Onder andere de automobiel-⁴⁷ en elektronica-industrie⁴⁸ melden storingen, die op hun beurt leiden tot productiestops. Behoort uitsluiting van aansprakelijkheid voor een tekortkoming in deze gevallen tot de mogelijkheden?

Het verlies van één leverancier alleen is normaal gesproken geen reden voor een beroep op overmacht.⁴⁹ In het algemeen behoren problemen met de leveranciers tot de verantwoordelijkheid van de verkoper.⁵⁰ Normaal gesproken wordt deze verantwoordelijkheid gekoppeld aan art. 79 lid 1 CISG.⁵¹ Want als uit de koopovereenkomst blijkt dat het om generieke goederen gaat, is het inkooprisico, zoals reeds uiteengezet, in principe geheel voor rekening van de verkoper.⁵² Dit geldt in beginsel ook als de prijs voor de te leveren goederen aanzienlijk is gestegen in de markt.⁵³

De partijen kunnen echter een andere risicoverdeling overeenkomen. Indien dit niet het geval is, wordt van de debiteur die handelt in (generieke) goederen over het algemeen verwacht dat hij deze goederen elders in de markt aankoopt als een leverancier niet levert – uiteraard op voorwaarde dat de goederen daadwerkelijk op de markt beschikbaar zijn.⁵⁴

c) Illiquiditeit van de koper als gevolg van de COVID 19-pandemie

Gevreesd wordt dat de COVID 19-pandemie ernstige economische gevolgen zal hebben voor veel bedrijven. Als gevolg daarvan zijn er aanzienlijke betalingsachterstanden te verwachten in de internationale koophandel. In geval van illiquiditeit van de koper als gevolg van de COVID-19-pandemie is het echter zeer onwaarschijnlijk dat een beroep op overmacht volgens art. 79 lid 1 CISG tot de mogelijkheden behoort. Dit komt omdat de financiële liquiditeit van de schuldenaar ook in het Weens Koopverdrag onder zijn eigen verantwoordelijkheid valt.⁵⁵ Bij wijze van uitzondering kan iets anders van toepassing zijn als het verlies van zijn liquiditeit rechtstreeks en uitsluitend te wijten is aan overmacht.⁵⁶ Zelfs in het geval van een direct verband tussen de COVID 19-pandemie en zijn illiquidi-

43. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Wie China seine Wirtschaft wieder hochfährt', 08.04.2020.

44. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Schlüsselindustrie kurz vor dem Stillstand', 18.03.2020.

45. Oberlandesgericht München, *Neue Juristische Wochenschau-Rechtsprechungsreport (NJW-RR)* 2008/1286; P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 12; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 18.

46. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 12; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 18.

47. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Schlüsselindustrie kurz vor dem Stillstand', 18.03.2020.

48. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Europa wichtiger denn je', 09.04.2020.

49. Oberlandesgericht Hamburg, *beck-online.RECHTSPRECHUNG (BeckRS)* 1997, 15842 (par. 31); P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 17.

50. Bundesgerichtshof, *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 1999/2441.

51. Het is hier dus niet nodig om art. 79 lid 2 CISG toe te passen, zie ook CISG Advisory Council, Opinion No. 7, par. 18.

52. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 26 ('in de internationale handel de regel').

53. Oberlandesgericht Hamburg, *beck-online.RECHTSPRECHUNG (BeckRS)* 1997, 15842 (nr. 33) ('aanzienlijke extra uitgaven [kunnen] worden verwacht, zelfs het aanvaarden van zakelijke verliezen'); over het bijzondere geval van economic hardship als gevolg van extreme prijsstijgingen, zie ook straks lit. f.

54. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 17.

55. Oberlandesgericht München, *Neue Juristische Wochenschrift-Rechtsprechungsreport (NJW-RR)* 2008/1286; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 18; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 25.

56. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 16.

teit zou de schuldenaar moeten slagen in het bewijzen van het oorzakelijk verband – wat in dit geval uiterst moeilijk is. Illiquiditeit is zeer zelden *uitsluitend* toe te schrijven aan een belemmering die buiten de controle van de schuldenaar valt.⁵⁷

d) Impact op het vrachtvervoer

De gevolgen van de COVID 19-pandemie zijn ook duidelijk voelbaar in het vrachtvervoer. Zo is bijvoorbeeld de luchtvrachtcapaciteit tussen Europa en China met 60% gedaald, en met maar liefst 80% tussen de VS en China. Ook zijn de transportkosten twee tot drie keer zo hoog geworden.⁵⁸ Als er daardoor vrachtgerelateerde problemen ontstaan, is de debiteur die verantwoordelijk is voor het transport verplicht om alternatieve transportmogelijkheden te vinden. Zelfs het verlies van centrale transportroutes leidt op zich niet tot overmacht, ook al zijn er slechts aanzienlijk langere alternatieve routes beschikbaar.⁵⁹ Ook hier houdt de inspanning om alternatieve vervoerswegen te vinden in dat de schuldenaar in principe de extra kosten moet dragen.⁶⁰ Alleen als het transport van de goederen daadwerkelijk onmogelijk is, komt een uitsluiting van aansprakelijkheid volgens art. 79 lid 1 CISG in aanmerking.

e) Nationale uitvoerbeperkingen

Als reactie op de COVID 19-pandemie hebben sommige staten rechtstreeks, soms massaal, ingegrepen in de internationale koophandel. Zo heeft Duitsland op grondslag van Uitvoeringsverordening (EU) 2020/568 tot onderwerping van de uitvoer van bepaalde producten aan de overlegging van een uitvoervergunning onder meer de uitvoer van medische mondkapjes afhankelijk gemaakt van een goedkeuring door de overheid omdat er een groot gebrek aan mondkapjes in eigen land was.⁶¹ Volgens een recente studie hebben 54 landen intussen verschillende soorten uitvoerbeperkingen voor bepaalde producten opgelegd.⁶² De Euraziatische Economische Unie heeft bijvoorbeeld gemeld dat als gevolg van de COVID 19-pandemie de uitvoer van landbouwproducten (waaronder rijst, sojabonen en rogge) wordt beperkt.⁶³ Als overheidsinterventie kunnen deze uitvoerbeperkingen voor de verkoper een verhindering vormen in de zin van art. 79 lid 1 CISG.⁶⁴ Daaraanvooraangaand moet de verkoper echter serieus proberen eventuele vergunningen of ontheffingen te verkrijgen.⁶⁵

f) Bijzonder geval: 'economic hardship' in het Weens Koopverdrag

Voor de verkoper is 'economic hardship'⁶⁶ aan te nemen als de markt zo drastisch verandert dat de de facto nog steeds mogelijke uitvoering van de overeenkomst voor hem alleen mogelijk zou zijn

met een buitengewone en, in verhouding tot de koopprijs, onredelijke inspanning.⁶⁷ Kenmerkend voor economic hardship is dus dat anders dan in gevallen van overmacht de uitvoering van de overeenkomst nog mogelijk is, maar het contractuele evenwicht fundamenteel verstoord is. Terugkerende voorbeelden van economic hardship zijn bijvoorbeeld extreme valutadalingen (hyperinflatie) of marktgerelateerde, extreme stijgingen van de inkoopprijs van grondstoffen.⁶⁸ Door sommigen wordt betwist dat economic hardship überhaupt een verhindering kan vormen in de zin van art. 79 lid 1 CISG.⁶⁹ De meerderheid bevestigt dit echter.⁷⁰ Dit is toe te juichen om dat op die manier voorkomen kan worden dat er voor een zo belangrijk onderwerp een oplossing op grond van nationaal recht en niet op grond van het internationaal kooprecht wordt gezocht. Ook is de afbakening van overmacht en economic hardship soms vloeiend en open voor verschillende interpretaties.⁷¹

57. Y. Atamer, S. Kröll/L. Mistelis & P. Perales Viscasillas (red.), *UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)*, München e.v.: C.H. Beck e.v., 2e druk, 2018, art. 79 CISG par. 47.

58. W. Shepard, 'China-Europe Rail Is Set To Boom As COVID-19 Chokes Air, Sea and Road Transport', <https://forbes.com/sites/wadeshepard/2020/03/31/china-europe-rail-is-set-to-boom-as-covid-19-chokes-air-sea-and-road-transport/>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

59. Bijvoorbeeld, na de blokkade van het Suezkanaal (1956 en 1967) Y. Atamer (2018), art. 79 CISG par. 56. Anders blijkbaar S.A. Kruisinga, 'Internationale koop en de Coronacrisis', *Bb* 2020/45: "Het, onverwacht, sluiten van transport routes kan een geval zijn dat valt onder het bereik van art. 79 CISG".

60. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 14.

61. Zie Verordening (EU) 2020/402 van de Commissie van 14.3.2020 tot invoering van een verplichting tot overlegging van een uitvoervergunning bij de uitvoer van bepaalde producten.

62. Zie S.J. Evenett, 'Tackling COVID-19 Together – The Trade Policy Perspective', <https://globaltradealert.org/reports/51>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

63. The New York Times, 'Trade Restrictions on Food Exports Due to the Coronavirus Pandemic', <https://nyti.ms/2wbgmQu>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

64. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 11; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 28.

65. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 28.

66. Hier wordt alleen de Engelse term gehandhaafd omdat er geen exact Nederlands equivalent bestaat. S.A. Kruisinga, 'Internationale koop en de Coronacrisis', *Bb* 2020/45 gebruikt het begrip 'economische onmogelijkheid'.

67. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 30.

68. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 24; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 30.

69. I. Bach (2020), art. 79 CISG par. 36.

70. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 30.

71. CISG Advisory Council, Opinion No. 7, par. 35; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 24a.

Als regel kan gelden dat de COVID 19-pandemie in veel gevallen geen economic hardship tot gevolg heeft en dat daarom art. 79 lid 1 CISG niet van toepassing is. Want hoe uiteenlopend de gevolgen van COVID 19 voor internationale koopovereenkomsten ook zijn, de prijzen voor grondstoffen of producten zullen in het algemeen meestal niet of alleen moderaat stijgen. Vaak zal de (verwachte) vraagschok zelfs leiden tot een daling van de inkooprijzen voor veel grondstoffen of producten. Toch is de situatie voor bepaalde goederen anders, mits de vraag in individuele gevallen enorm is toegenomen. Een extreem voorbeeld is dat van de FFP2-mondkapjes waar de inkooprijzen soms met 3.000% was verhoogd.⁷² Voor gevallen van een extreme prijsstijging is in eerdere CISG-jurisprudentie de drempel voor economic hardship helaas op een niet-uniforme manier vastgesteld en geeft dus slechts een zeer beperkt richtsnoer. Er is al veel betoogd, variërend van een prijsverhoging van 70% als voldoende voor een beroep op overmacht⁷³ tot prijsverhogingen van meer dan 115%⁷⁴ of (in het geval van een speculatieve transactie) meer dan 300%⁷⁵ als ontoereikend voor de toepassing van art. 79 lid 1 CISG. Een uniforme rechtspraak voor economic hardship is nog niet zichtbaar.

IV. De juridische gevolgen van de uitsluiting van aansprakelijkheid volgens art. 79 CISG

De gevolgen van de COVID 19-pandemie lijken, gelet op het voorgaande, geschikt om de uitsluiting van aansprakelijkheid op grond van art. 79 lid 1 CISG in individuele gevallen open te stellen. Daarom is het verstandig om nu de juridische gevolgen van de bepaling nader toe te lichten.

1. Uitsluiting van schadeclaims

Uit de wisselwerking tussen lid 1 en lid 5 volgt systematisch dat de bepaling de schuldenaar vrijstelt van de verplichting tot schadevergoeding. Het is begrijpelijk dat de uitsluiting van aansprakelijkheid alleen geldt voor zover de verhinderende daadwerkelijk afbreuk doet aan de prestatie.⁷⁶ Met betrekking tot het temporele aspect bepaalt art. 79 lid 3 CISG dat de uitsluiting in het geval van tijdelijke verhinderende voor de uitvoering slechts geldt voor de periode waarin de verhinderende bestaat. De COVID 19-pandemie en de gevolgen ervan zullen zoals van tevoren al gezegd veelal een tijdelijke verhinderende vormen voor de prestaties.

Of deze uitsluiting van aansprakelijkheid ook betrekking heeft op contractuele boetes wordt betwist. Een rechtstreekse toepassing van de bepaling in deze gevallen lijkt niet mogelijk volgens de bewoordingen van art. 79 lid 5 CISG ('*schadevergoeding krachtens dit Verdrag*').⁷⁷

Over de details bestaat veel onenigheid, die hier alleen maar worden geschetst. Vermoedelijk is de heersende leer dat de interpretatie van de individuele contractuele overeenkomst van doorslaggevend belang is.⁷⁸ Indien de interpretatie van de overeenkomst geen eenduidige, afzonderlijke standaard voor de uitsluiting van aansprakelijkheid biedt, dient de beoordeling van art. 79 CISG als '*algemeen beginsel*' in de zin van art. 7 lid 2 CISG⁷⁹ of als 'interpretatieregel' voor twijfelgevallen.⁸⁰

2. Andere rechtsmiddelen

De vraag blijft of de uitsluiting van aansprakelijkheid volgens art. 79 CISG verdere gevolgen heeft voor de rechtsverhouding van de contractpartijen. Volgens de bewoordingen van art. 79 lid 5 CISG blijven andere rechtsmiddelen, zoals het recht om de overeenkomst te ontbinden of de prijs te verlagen, onaangetast; hetzelfde geldt voor renteclaims.⁸¹ Zo lijkt het met name in beginsel denkbaar dat de koper de overeenkomst kan ontbinden in geval van een te late levering als gevolg van de COVID 19-pandemie overeenkomstig art. 49 lid 1(a) CISG. Het niet-nakomen van de contractueel overeengekomen levertijd moet echter wel een wezenlijke tekortkoming in de zin van art. 25 CISG zijn. De eisen hiervoor zijn hoog, aangezien voor internationale koopovereenkomsten de ontbinding *ultima ratio* zou moeten zijn.⁸² Gezien het tijdelijke karakter van de pandemie als een belemmering voor de uitvoering, is het waarschijnlijk dat alleen onder bijzondere omstandigheden wordt voldaan aan de vereisten voor het aannemen van een wezenlijke tekortkoming. Dit is echter denkbaar als de partijen bijzonder belang hebben gehecht aan het tijdstip van levering zoals dat in het contract is vastgelegd.⁸³

72. Zo de Duitse '*Tagesschau*' van 29.03.2020.

73. Belgisch Hof van Cassatie, *CISG Online nr. 1963*.

74. Frans Hof van Cassatie, *Internationales Handelsrecht (IHR)* 2017, 113.

75. Oberlandesgericht Hamburg, *beck-online.RECHTSPRECHUNG (BeckRS)* 1997, 15842 (par. 3, 11, 30 e.v.).

76. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 27; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 49.

77. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 28.

78. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 28; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 53; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 51.

79. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 28.

80. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 53; I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 51.

81. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 55 e.v.

82. Bundesgerichtshof, *Neue Juristische Wochenschau (NJW)* 2015, 867; P. Huber (2019), art. 25 CISG par. 5.

83. Bundesgerichtshof, *Neue Juristische Wochenschau (NJW)* 2015, 867; P. Huber (2019), art. 25 CISG par. 21; U. Schroeter, P. Schlechtriem/I. Schwenzer & U. Schroeter (red.), *Kommentar zum Einheitlichen UN-Kaufrecht (CISG)*, München: C.H. Beck, 7e druk, 2019, art. 25 CISG par. 144 e.v.

3. Het lot van de vordering tot nakoming

Indien de schuldenaar een rechtsgeldig beroep op art. 79 CISG doet, heeft dit in eerste instantie geen invloed op het bestaan van de koopovereenkomst zelf, noch op de daaruit voortvloeiende primaire vordering tot nakoming.⁸⁴ Desalniettemin is men het er algemeen over eens dat deze vordering niet blijft bestaan in geval van objectieve en voortdurende onmogelijkheid.⁸⁵ Minder duidelijk is de dogmatische rechtvaardiging van dit resultaat.⁸⁶ Dit wordt deels verklaard als een algemeen beginsel van het Weens Koopverdrag (art. 7 lid 2 CISG),⁸⁷ mede door een meer algemene toepassing van de regels inzake risico-overdracht en van art. 79 CISG zelf.⁸⁸ Afgezien van deze dogmatische vragen zal de COVID 19-pandemie het in ieder geval slechts zelden tot een objectieve en voortdurende onmogelijkheid leiden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in de gebieden in China die voor het eerst door de COVID-19-pandemie werden getroffen, de beperkingen op het openbare leven afnemen en de bedrijven hun productie hervatten. Zo heeft 98% van de beursgenoteerde bedrijven in China zijn activiteiten inmiddels weer hervat.⁸⁹ In het geval van een slechts tijdelijke onmogelijkheid kan de opschorting van de vordering tot nakoming – ongeacht de dogmatische rechtvaardiging ervan – in het beste geval echter ook tijdelijk worden gerechtvaardigd.⁹⁰

4. Heronderhandeling en aanpassing van het contract in geval van economic hardship

Een van de meest controversiële discussies in het kader van art. 79 CISG is of het Weens Koopverdrag een vordering tot heronderhandeling of (gerechtelijke) aanpassing van de overeenkomst als rechtsgevolg kent. Deze vraag, die nog niet definitief is opgehelderd, is vooral in gevallen van economic hardship van belang. Sommigen verwerpen een oplossing binnen het Weens Koopverdrag en pleiten voor een beroep op het nationale recht.⁹¹ Anderen zien het antwoord in art. 6.2.3 van de UNIDROIT Principles for International Commercial Contracts (PICC), die uitgebreide rechtsgevolgen (onder meer vordering tot heronderhandeling en aanpassing van de overeenkomst) voor economic hardship voorziet. Deze bepaling wordt dan gedeeltelijk gebruikt als uitdrukking van een algemeen beginsel dat ten grondslag ligt aan het Weens Koopverdrag in de zin van art. 7 lid 2 CISG,⁹² mede als uitdrukking van een internationaal handelsgebruik in de zin van art. 9 lid 2 CISG.⁹³ Dit dogmatische dispute zal op dit moment niet worden opgelost. Het lijkt echter meer voor de hand te liggen om alleen via het Weens Koopverdrag een oplossing te vinden, waarbij de vordering tot heronderhandeling en aanpassing van de overeenkomst worden beschouwd als een uitdrukking van het

behoud van de goede trouw in de zin van art. 7 lid 1 CISG,⁹⁴ waarbij dit laatste moet worden gezien als een algemeen beginsel van het Weens Koopverdrag.⁹⁵

V. Conclusie

Het lijkt niet overdreven om te beweren dat de COVID 19-pandemie en de economische gevolgen ervan een ongekende gebeurtenis zijn in de recente geschiedenis van de mensheid. Niet alleen heeft het virus zich met grote snelheid over de wereld verspreid en heeft het grote aantallen slachtoffers geëist. De mate waarin staten maatregelen nemen om de pandemie aan te pakken zijn ook ongekennd. Hoe effectief sommige van deze maatregelen ook zijn, ze hebben een ernstige impact op het leven van de mensen en de economie wereldwijd. Deze overheidsmaatregelen kunnen ook de uitvoering van internationale koopovereenkomsten op vele manieren belemmeren. Veel van de juridische antwoorden zijn voor het Weens Koopverdrag te vinden in de beginselen voor uitsluiting van aansprakelijkheid op grond van art. 79 CISG. Het is waar dat deze bepaling tot nu toe alleen maar een kleine rol heeft gespeeld. Het uitzonderlijke karakter van de COVID-19-pandemie en de gevolgen ervan doen echter vermoeden dat dit in de toekomst zal veranderen. Uiteindelijk zal natuurlijk veel afhangen van de omstandigheden van het individuele geval, dus een algemeen antwoord is niet mogelijk. Uit de analyse is echter gebleken dat er gevallen denkbaar zijn waarin uitsluiting van aansprakelijkheid daadwerkelijk kan voorkomen.

84. Y. Atamer (2018), art. 79 CISG par. 16.

85. U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 58.

86. Voor een inleiding op de stand van zaken van de discussie zie Y. Atamer (2018), art. 79 CISG par. 16-21, 29-34.

87. P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 30.

88. I. Schwenzer (2019), art. 79 CISG par. 53.

89. The Economist, 'China goes back to work', <https://economist.com/china/2020/03/26/china-goes-back-to-work>, voor het laatst geraadpleegd op 16.11.2020.

90. P. Huber (2019), art. 46 CISG par. 19.

91. I. Bach (2020), art. 79 CISG par. 36.

92. Belgisch Hof van Cassatie, *CISG Online nr. 1963*.

93. Y. Atamer (2018), art. 79 CISG par. 86.

94. CISG Advisory Council, Opinion No. 7, nr. 40; P. Huber (2019), art. 79 CISG par. 21; U. Magnus (2018), art. 79 CISG par. 24b.

95. Zie voor de classificatie van de goede trouw als algemeen beginsel van het Weens Koopverdrag F. Ferrari, P. Schlechtriem/I. Schwenzer & U. Schroeter (red.), *Kommentar zum Einheitlichen UN-Kaufrecht (CISG)*, München: C.H. Beck, 7e druk, 2019, art. 7 CISG par. 49.